

Joanna Bernatowicz
Uniwersytet Jagielloński
Kraków

Podstawy ideologii państwa białoruskiego

1.

U podstaw zaistnienia fenomenu „ideologii państwa białoruskiego” leży wykład prezydenta Republiki Białoruś „Silna i kwitnąca Białoruś powinna mieć trwałe ideologiczne fundamenty”. Został on wygłoszony 27 marca 2003 roku na seminarium, które zgromadziło wyższych rangą funkcjonariuszy centralnych i lokalnych organów władzy. Niezwykle mocno akcentowaną tezę przemówienia wygłoszonego przez białoruskiego prezydenta stało się przekonanie, iż należy *otwarcie, będąc w pełni świadomym wagi problemu, mówić dziś o ideologii, o państwowej ideologii Białorusi i o pracy ideologicznej*¹. W wykładzie zostały sformułowane wytyczne dotyczące struktur przyszłego pionu ideologicznego, ramy teoretyczne i treść „ideologii państwa białoruskiego”, jej zadania, cele i znaczenie. Miała ona od tej pory przejąć rolę przewodnika na drodze duchowego, etycznego i społecznego kształtowania jednostki, będąc systemem wartości sankcjonowanym przez państwo, zatwierdzanym przez uczonych stojących na czele Katedry Ideologii i Nauk Politycznych Akademii Zarządzania przy Prezydencie Republiki Białoruś.

Reakcja na nowy kurs w polityce wewnętrznej kraju była natychmiastowa – już w tym samym 2003 roku do programu nauczania uniwersyteckiego w Republice Białoruś wprowadzony został kurs „Podstawy ideologii państwa białoruskiego”. Zostały również podjęte liczne działania mające na celu stworzenie sprawnego aparatu zarządzającego organizacją pracy ideologicz-

¹ Доклад президента Лукашенко на семинаре руководящих работников по вопросам совершенствования идеологической работы, [w:] <http://www.president.gov.by/press29213.html> (wszystkie teksty w języku białoruskim i rosyjskim – tłumaczenie własne).

nej w kraju. Powstały struktury ideologiczne z ustalonymi liczbowo etatami pracowników, został opracowany projekt nauczania ideologii w szkołach wyższych oraz na innych szczeblach nauczania. Głównymi instytucjami odpowiedzialnymi za wprowadzenie ideologii państwa białoruskiego w życie były: prezydencka Akademia Zarządzania oraz Instytut Filozofii Białoruskiej Narodowej Akademii Nauk. W Akademii Zarządzania została powołana nowa dyscyplina badawcza – „Zarządzanie państwem i ideologia”².

Projekt ideologiczny jako „system «informacyjnego bezpieczeństwa» kraju, niewidzialna tarcza chroniąca przed niewidzialnymi wrogami”³ był na Białorusi wdrażany od połowy lat 90. Początki były związane z hasłami formułowanymi w programie wyborczym prezydenta Aleksandra Łukaszenki oraz specyficzną retoryką państwowej propagandy obowiązującą w państwowych mediach⁴. W połowie lat 90. przy komitetach wykonawczych w okręgach administracyjnych powstały urzędy lub oddziały (w miastach) informacji, których zadaniem było prowadzenie pracy „ideowo-wychowawczej” z miejscową ludnością. Działania w kierunku intensyfikowania „pracy ideologicznej” były jednak wówczas niespójne. Nie wiązała ich w całość żaden ogólnie sformułowany system organizacyjny.

Za pewne zapowiedzi ideologicznej przemiany można uznać stałe elementy dyskursu politycznego na Białorusi, składające się na retorykę sentymentu za epoką sowiecką. Od lat 90. XX wieku eksploatowała ona tradycje propagandowe z czasów ZSRR, wykorzystując zarówno ideologię, jak i główne wartości społeczeństwa sowieckiego. Istotna była tutaj kategoria „sowieckiego patriotyzmu” oraz niechęci wobec Zachodu, pojmowanego jako „agresywny blok polityczny”⁵. Dla doraźnych potrzeb politycznych dyskurs ten był uzupełniany innymi wątkami⁶. Demonizacji Zachodu oraz wątkowi bratniego zjednoczenia z Rosją konsekwentnie towarzyszyła propaganda idei panslawistycznych.

Pierwsza próba wprowadzenia pojęcia „ideologii państwowej” nastąpiła w 1996 roku. Wówczas to pod kierownictwem pomocnika prezydenta Olega Słuki został przygotowany i opublikowany w państwowych gazetach doku-

² Е.В. Матусевич, *Идеология белорусского созидания*, [w:] <http://www.pacademy.edu.by/avtoritet/academ.phtml?avtoritet&page=ibelsoz.htm>.

³ W. Bułhakau, *Od retoryki bratniego zjednoczenia do retoryki międzypaństwowej integracji – artefakty współczesnej białoruskiej ideologii państwowej*, tłum. J. Iwaniuk, [w:] *Białoruś – trzeci sektor. Naród. Kultura. Język*, Warszawa–Mińsk 2002, s. 57.

⁴ Tamże, s. 56–64.

⁵ Tamże, s. 57–61.

⁶ Za przykład niejednorodności i wahania w obrębie dyskursu propagandowego może posłużyć wątek tworzenia Związku Białorusi i Rosji: „retoryczna figura «integracji dwóch bratnich narodów» traktowana była w sposób utylitarny: tam, gdzie idea integracji jest wygodna dla interesów władzy – jest ona propagowana (...), tam, gdzie niesie pewne zagrożenie dla struktury władzy – ignoruje się ją lub marginalizuje”, zob. W. Bułhakau, *Od retoryki...*, s. 57.

ment „Ideologia białoruskiej państwowości”. Podejmował on problematykę teoretycznego i ideologicznego uzasadnienia polityki władz, w tym doktryny „socjalizmu rynkowego” w białoruskiej ekonomii⁷. Proces ideologizacji białoruskiej polityki wewnętrznej rozpoczął się więc już w latach 90. XX wieku, a jego platformą były nie tylko deklaracje i wypowiedzi polityczne, lecz także oficjalne środki masowego przekazu.

Analitycy podkreślają, iż powstały w latach 90. zlepek pojęć i idei składających się na ideologiczną retorykę był w istocie formą niejednorodną i hybrydową⁸. W tych kategoriach bywa również postrzegane wystąpienie białoruskiego prezydenta w marcu 2003 roku, inaugurujące ideologiczny kurs na Białorusi:

sformułowana przez Łukaszenkę ideologia państwowa to chaotyczny zbiór haseł, często sprzecznych ze sobą, przedstawionych w duchu sowieckiej propagandy. Łączy ona wątki różnych ideologii i światopoglądów (panslawistycznego, radzieckiego, prawosławnego) i uwydatnia wyjątkową rolę narodu białoruskiego (elementy megalomanii narodowej)⁹.

Jednakże, jak się wydaje, konceptualizacja oraz instytucjonalne wdrażanie białoruskiej ideologii państwowej ma być w założeniu spójnym i uporządkowanym programem, przede wszystkim ze względu na zadania, jakie stawia przed sobą ten projekt. Ideologia ma bowiem za zadanie służyć nie tylko jako narzędzie sprawowania władzy, ale także jako system wartości obowiązujący w życiu społecznym: „wychowuje ona obywateli, pomaga im orientować się w złożonym otoczeniu, (...) pomaga w zachowaniu pozytywnych historycznych, kulturowych i duchowych tradycji”, w końcu, występuje w roli systemu behawioralnego, który „nadaje sens ekonomicznym, społecznym i politycznym aspektom życia”¹⁰.

2.

Główną rolę w realizacji programu ideologii państwowej odgrywa „pion ideologiczny”. Zjawisko to jest naturalną konsekwencją istniejącego w Republice Białoruś mechanizmu władzy o charakterze wertykalnym. W praktyce

⁷ В. Карбалевиц, *Политическое развитие и национально-государственные интересы Республики Беларусь (1988–1996гг.)*, [w:] „Адкытае грамадства. Інфармацыйна-аналітычны бюлетэнь”, nr 1 (6), 1999; Zob. też <http://www.data.minsk.by/opensociety/1.99/3.html>.

⁸ Tamże.

⁹ *Białoruś – nieznanym sąsiad UE. Sytuacja polityczna, społeczna i gospodarcza Białorusi*, opr. R. Sadowski, A. Wierzbowska-Miazga, I. Wiśniewska, Warszawa 2005, s. 23.

¹⁰ *Беларуская энцыклапедыя*, t. 18, *кніга II: Рэспубліка Беларусь*, рэд. Г.П. Пашкоў, Мінск 2004, с. 287–288.

zastosowany przez Łukaszenkę mechanizm sprawowania władzy „wertikalnej”, czyli bezpośredniego podporządkowania władz lokalnych prezydentowi i jego aparatowi, sprawił, że każdy szczebel administracji lokalnej (zarówno wykonawczej, jak i ustawodawczej oraz sędowniczej) podlega bezpośredniej kontroli ze strony głowy państwa¹¹.

Tę zależność, opisaną przez Mariusza Maszkiewicza, można zaobserwować, analizując treść Ustawy nr 111 z 20 lutego 2004 roku „O doskonaleniu kadr pracy ideologicznej w Republice Białoruś”. Daje ona również pewne wyobrażenie o strukturze i praktycznym wdrażaniu zasad ideologii państwa białoruskiego w regionach.

Po wstępnej dyrektywie, iż kierownicy państwowych i innych organizacji ponoszą osobistą odpowiedzialność za stan pracy ideologicznej w podległych sobie jednostkach, następują wytyczne dotyczące liczby etatowych pracowników w zależności od miejsca w hierarchii administracyjnej. W urzędach pracy ideologicznej na szczeblu rejonowych komitetów wykonawczych (mińskiego komitetu miejskiego) liczba ta ma wynosić 15 osób. W oddziałach ideologii w komitetach miejskich i dzielnicowych ilość pracowników określa się według liczby ludności: w miastach poniżej 20 tysięcy – 3 osoby, 20–50 tysięcy – 4 osoby, 50–100 tysięcy – 5 osób, powyżej 100 tysięcy – 6 osób. Natomiast w oddziałach na szczeblu lokalnej administracji dzielnicy w danym mieście mają być zatrudnione 4 osoby.

Następne paragrafy ustawy są poświęcone pełnomocnictwom w zakresie nominacji na stanowisko lub odwołania ze stanowiska w pionie ideologicznym. Administracji prezydenta podlegają następujące stanowiska: naczelnicy urzędów pracy ideologicznej w poszczególnych okręgach administracyjnych kraju, redaktorzy naczelni państwowych środków masowego przekazu o zasięgu ogólnokrajowym i lokalnym (z wyłączeniem mianowanych bezpośrednio przez Prezydenta Republiki Białoruś), zastępcy kierowników odpowiedzialni za pracę ideologiczną w komitetach przy Radzie Ministrów RB, podporządkowanych rządowi organizacjach państwowych, urzędach, instytucjach edukacyjnych na szczeblu kształcenia wyższego i policealnego.

Komitety wykonawcze w okręgach administracyjnych w kraju mają pełnomocnictwa w zakresie mianowania i odwoływania z pełnionych funkcji osób zarządzających oddziałami pracy ideologicznej w komitetach miejskich, rejonowych, lokalnej administracji dzielnic w miastach, redaktorów naczelnych państwowych mediów lokalnych działających przy miejskich, rejonowych i dzielnicowych komitetach wykonawczych, zastępców kierowników organizujących pracę ideologiczną w państwowych i innych organizacjach zatrudniających ponad 1000 pracowników oraz instytucjach edukacyjnych na szczeblu kształcenia zawodowo-technicznego lub średniego specjalistycznego.

¹¹ *Ustroje polityczne krajów Wspólnoty Niepodległych Państw*, red. W. Baluk, A. Czajowski, Wrocław 2007, s. 82.

Miejskie, rejonowe i dzielnicowe komitety wykonawcze są natomiast odpowiedzialne za stanowiska zastępców kierowników wykonujących pracę ideologiczną w państwowych lub innych organizacjach zatrudniających 300–1000 pracowników (w stowarzyszeniach rolniczych liczących 150–1000 członków), instytucjach nauczania podstawowego i średniego ogólnokształcącego.

Zgodnie z nagłówkiem ustawy wszystkie te postanowienia łączy jeden cel: zwiększenie efektywności pracy ideologicznej w kraju¹². Ten krótki i pobieżny rzut oka na konstrukcję „pionu ideologicznego” ujawnia jego podstawową cechę – hierarchiczność wynikającą z centralizacji aparatu państwowego. Ideologia państwa białoruskiego – jak pisał Aleksiej Pikulik – jest bowiem tworem „zrytualizowanym, zinstytucjonalizowanym, wpisanym we wszystkie systemy”¹³. Funkcję „ideologicznej matrycy” mają spełniać następujące instytucje: wyższe uczelnie, szkoły, organizacje młodzieżowe, środki masowego przekazu.

Na spotkaniu z członkami państwowej rady rektorów wyższych uczelni w marcu 2004 roku prezydent Białorusi uznał edukację za „priorytetowy instrument realizacji polityki państwowej”¹⁴. Jej funkcja instrumentalna ujawnia się przede wszystkim w roli wychowawczej – oprócz bowiem misji edukacyjnej uczelnia ma za zadanie kształtować jednostkę dojrzałą do życia w społeczeństwie. Przestrzeń wychowawcza jest zarezerwowana dla ideologii. Jej granic nie powinien jednak wyznaczać wprowadzony w 2003 roku do programu nauczania uniwersyteckiego kurs „Podstawy ideologii państwa białoruskiego”. Wychowanie ideologiczne powinno bowiem „przenikać treść wszystkich dyscyplin naukowych”, a co za tym idzie „w podręcznikach uniwersyteckich osiągnięcia światowej myśli politycznej i ekonomicznej powinny być objaśniane z uwzględnieniem białoruskich warunków i doświadczeń”. Podczas tego spotkania prezydent podkreślił również, iż zarówno pracowników państwowych, jak i prywatnych uczelni obowiązują te same zasady nauczania, zgodne ze standardami państwowymi („osoby łamiące te wymagania nie powinny się zajmować kształceniem dzieci i młodzieży”)¹⁵.

Problematykę praktycznego wymiaru pracy ideologicznej w szkole wyższej można prześledzić na podstawie sprawozdania „Praktyka pracy ideologicznej z młodzieżą studencką w Białoruskiej Państwowej Akademii Muzycz-

¹² Указ № 111 от 20 февраля 2004 г. *О совершенствовании кадрового обеспечения идеологической работы в Республике Беларусь*, [w:] <http://www.president.gov.by/press10996.html#doc>.

¹³ А. Пикублик, *Матрица, патернализм и семья-страна: антропология белорусской идеологии*, „Топос”, 1 (10), 2005, s. 36 (<http://www.topos.edu.lt/zine/2005/1/pikulik.pdf>).

¹⁴ *Встреча с членами Республиканского совета ректоров 19.03.2004*, [w:] <http://www.president.gov.by/press14851.html#doc>.

¹⁵ Тамże.

nej”, zamieszczonego na stronie internetowej uczelni¹⁶. Funkcję zasadniczego elementu struktury pracy ideologicznej w Akademii pełni rada do spraw ideologii, w której skład wchodzi: przewodniczący rady, pierwszy prorektor, dziekani wydziałów, naczelnik oddziału pracy wychowawczej. Uczestniczą w niej także przedstawiciele związków zawodowych i organizacji młodzieżowych. Konkretna wizja realizacji założeń ideologii państwowej jest opracowywana na każdy rok akademicki w postaci „Planu pracy ideologicznej i wychowawczej”. Osobno funkcjonują również szczegółowe plany wydziałowe zatwierdzone przez rektora i dziekanów.

Jednym z najważniejszych zadań Rady jest organizacja uczelnianych „godzin informacyjnych”, na które są zapraszani pracownicy aparatu państwowego, specjaliści w dziedzinie polityki, ekonomii, kultury. Do uczestnictwa w nich są zobowiązani nie tylko studenci, lecz także profesorowie, wszyscy wykładowcy i pracownicy Akademii. Spośród tematów wykładów, które znalazły się w programie „godzin informacyjnych” w roku akademickim 2006/2007, warto przytoczyć niektóre: „O rozwoju kultury białoruskiej” (wykład wygłosił deputowany Zgromadzenia Narodowego), „Odrodzimy wieś – zbawimy kraj” (zastępca Ministra Kultury), „Wybory do lokalnych rad deputowanych – ważniejszy etap umocnienia białoruskiej demokracji” (doktor nauk prawnych, sędzia Sądu Konstytucyjnego). Tematyka takich spotkań często dotyczyła również polityki socjalnej państwa, bezpieczeństwa narodowego, ochrony zdrowia (np. „Zdrowa rodzina – podstawa rozkwitu społeczeństwa, główny warunek demokratycznego rozwoju państwa”)¹⁷.

„Wychowanie ideologiczne” prawdopodobnie wkrótce obejmie swoim zasięgiem nie tylko wyższe uczelnie, lecz także pojawi się na niższych szczeblach nauczania. Ministerstwo Edukacji opracowało bowiem specjalny „Program ustawicznej edukacji dzieci i młodzieży”, który został zatwierdzony 14 lutego 2006 roku. Według założeń zawartych w punkcie 9 rozdziału pierwszego („Metodologiczne podstawy koncepcji”) celem wychowania ideologicznego dzieci i młodzieży ma być przyswajanie przez nich zarówno wartości humanistycznych i narodowych, jak i „formowanie przekonań, norm zachowania i działania określonych przez ideologię państwa białoruskiego”¹⁸.

Celom ideologicznym zostały także podporządkowane środki masowego przekazu i działalność organizacji młodzieżowych. O roli mediów jako

¹⁶ А.Н. Ладутько, *Практика идеологической работы со студенческой молодежью в Белорусской государственной академии музыки*, [w:] [www.bgam.edu.by/bgam_ru/Ladutko\(article\).doc](http://www.bgam.edu.by/bgam_ru/Ladutko(article).doc).

¹⁷ Tamże.

¹⁸ *Концепция непрерывного воспитания детей и учащейся молодежи в Республике Беларусь*, [w:] http://www.brsm.by/ru/youth_infoline/zakon/289698246/vospit. Na ten temat zob. też: A. Poczobut, *Aleksander Łukaszenko zabiera się za szkoły*, „Gazeta Wyborcza”, 1–2 września 2007, s. 9.

czynnika rozpowszechniającego i umacniającego status ideologii najlepiej zaświadczy cytat z pamiętnego wykładu prezydenta z marca 2003 roku: „codziennie, w każdej godzinie, w każdej minucie ideologia wkracza do każdego domu, każdej rodziny. Jej najbardziej operatywnym nośnikiem są środki masowego przekazu: druk, radio, telewizja”¹⁹. W tym samym przemówieniu prezydent wyraził przekonanie, iż dziennikarstwo jest zawodem państwowym, a co za tym idzie, powinno, podobnie jak uniwersytety, funkcjonować w kręgu wartości i idei zaprojektowanych przez władzę. Media państwowe powinny być konkurencyjne, a państwowy produkt telewizyjny – „najwyższej klasy”. Mówiąc o konkurencji, białoruski prezydent nie miał na myśli jedynie praw rynku, lecz przede wszystkim „walkę ideologii”, w której państwowe media „powinny znajdować się na pierwszej linii budownictwa państwowego, formować i prowadzić za sobą opinię publiczną, a nie tylko ją odzwierciedlać”²⁰.

Formacje dziecięce i młodzieżowe również stanowią ważne ogniwo w strukturze ideologicznej. W szkołach funkcjonuje organizacja pionierów, na poziomie młodzieżowym natomiast – Białoruski Republikański Związek Młodzieży (Белорусский республиканский союз молодежи)²¹, który kontynuuje idee Komsomołu jako jego prawny spadkobierca. Ważnym elementem działania tych organizacji jest pozyskiwanie nowych członków oraz zaangażowanie w propagowanie zdrowego stylu życia i organizowanie wolnego czasu. Nieco inny obraz działania tego typu organizacji wyłania się z listu jednego z uczniów gimnazjum w Mołodecznie, zamieszczonego na portalu Karta 97: „W każdej klasie powinno być co najmniej 10% członków BRSM i trzeba obowiązkowo osiągnąć tę liczbę”²².

W strukturze pracy ideologicznej nie można pominąć również działań propagandowych, kojarzących się z marketingiem. Akcje tego typu wykorzystują slogany np. „Za Białoruś!” albo „Kwitnij, Białorusi!”. Typowym przykładem takich działań jest kampania „Za Białoruś!”, której pojawienie się było związane z przygotowaniem do referendum w 2004 roku. Wykorzystywała ona elementy reklamy społecznej. Do części stałej sloganu, będącego hasłem kampanii, dodawano przymiotnikowe określenia, np. „Za *pokojową* Białoruś”, „Za *pracowniczą* Białoruś”, „Za *olimpijską* Białoruś” lub rzeczowniki: „Białoruś – za *rozwój*”, „Za *stabilność*”²³. Warto zwrócić uwagę także na eksponowanie barw związanych z symboliką państwową. W grafice tego typu

¹⁹ Доклад президента Лукашенко на семинаре руководящих работников...

²⁰ Тамże.

²¹ Zob. www.brsm.by oraz zakładka БРПО (Общественное объединение „Белорусская республиканская пионерская организация”).

²² *Идеология в белорусской школе*, 20.10.2003, [w:] <http://www.charter97.org/rus/news/2003/10/20/ideology>.

²³ Billboardy kampanii „Za Białoruś!” można obejrzeć na stronie internetowej: <http://www.partal.by/allnews/actions/zabelarus>.

kampanii często są wykorzystywane wizerunki i kolorystyka państwowego godła i flagi. Przykładem użycia takich motywów kolorystycznych i graficznych w przestrzeni miejskiej Mińska jest np. dekoracja uliczna stworzona na potrzeby kampanii „Kwitnij, Białorusi!”, dekoracje używane podczas świąt, koncertów, festynów, imprez masowych.

3.

Piotr Rudkouski, filozof, który na łamach czasopisma „Arche” analizował fenomen białoruskiej ideologii państwowej, a także poświęcił jeden z rozdziałów książki *Powstawanie Białorusi* krytycznej analizie ważniejszych podręczników ideologii, uznaje, iż w swojej istocie termin ten ma charakter polisemiczny²⁴. Zróżnicowanie białoruskiej ideologii polegałoby przede wszystkim na niejednorodności w obrębie dyskursu, przenikaniu się i współegzystowaniu w jej obrębie różnych języków, koncepcji, światopoglądów. Jest to szczególnie widoczne przy porównawczej lekturze podręczników: „współwystępują tam elementy słowianofilsko-prorosyjskie oraz pronarodowo-odrodzeniowe, liberalno-demokratyczne obok autorytarnych, kolektywistyczne wraz z personalistycznymi”²⁵.

Propozycję wykładni ideologii państwa białoruskiego, zawartą w książce Włodzimierza Mielnika *Państwowa ideologia Republiki Białoruś*, podsumowuje Rudkouski, stwierdzając, że jest to przykład najbardziej zdogmatyzowanego „autorytarnego rusocentryzmu”²⁶. Dyskurs ideologiczny przedstawiony w podręczniku Jadwigi Jaskiewicz oraz Nadziei Kanaszewicz określa mianem „ostrożnego liberalizmu”. Projekty te opierają się bowiem na koncepcji ideowego pluralizmu oraz wolności słowa i w ramach tych gwarantowanych konstytucyjnie praw obywatelskich starają się umiejscowić państwową ideologię. Co więcej, w obu tych podręcznikach jest wyrażany postulat „idei narodowej jako otwartej, a koncepcji narodu – na tyle szerokiej, aby drogą dialogu mógł zachodzić naturalny proces dyferencjacji i konsolidacji”²⁷.

Obszerny podręcznik z dziedziny ideologii wydany przez Akademię Zarządzania przy Prezydencie Republiki Białoruś był już analizowany na gruncie polskiej nauki. Socjolog Ryszard Radzik w swoim artykule *Białoruska wizja ideologii państwowej* zwraca uwagę na słabości tej koncepcji i błędy

²⁴ П. Рудкоўскі, *Паўстаньне Беларусі*, Вільня 2007, с. 18–70.

²⁵ P. Rudkouski, *Białoruska ideologia państwowa jako „utopia teraźniejszości”*, [w:] kamunikat.org/download.php?item=1963-11.pdf, s. 54.

²⁶ П. Рудкоўскі, *Паўстаньне Беларусі...*, с. 24–31.

²⁷ Tamże, s. 32–39.

na poziomie terminologicznym (np. propagandowy kontekst używania pojęć „narodu” i „interesu narodowego”) oraz intelektualnym:

„tekst ten, jak i znaczna część pracy, ujawnia słabość białoruskiej myśli politycznej w ogóle, jej częstą niezdolność do «zimnej», rzetelnej analizy białoruskiej rzeczywistości²⁸.”

Radzik zauważa, że podręcznik nie może odgrywać roli konsolidacyjnej, będącej zasadniczym celem projektu ideologicznego.

Piotr Rudkouski tę wizję ideologii zawartą w podręczniku Akademii Zarządzania określa jako synkretyczną. W przeciwieństwie do Radzika, dochodzi do wniosku, że tekst nie reprezentuje „twardej ortodoksji”, lecz jest właściwie wykładem wiedzy socjologicznej z domieszką ideologii politycznej. Według niego, nad warstwą ideologiczną przeważa tutaj wywód filozoficzno-naukowy: „studenci i inni czytelnicy mają możliwość wzbogacenia swojej wiedzy politologicznej, filozoficznej i historycznej, co może nawet przyczynić się do wypracowania własnego krytycznego poglądu na współczesną społeczno-polityczną rzeczywistość na Białorusi”. Zauważa również, że książka, napisana przez zespół 24 autorów specjalizujących się w różnych dyscyplinach, charakteryzuje się pewnym zróżnicowaniem w zakresie tematyki cywilizacyjnego wyboru Białorusi. Światopoglądy autorów poszczególnych części podręcznika oscylują od słowianofilsko-prororosyjskich do umiarkowanej myśli odrodzeniowej i sympatii proeuropejskich²⁹.

Rzeczywiście, spektrum światopoglądowe prezentowane w różnych podręcznikach ideologii pozostaje nad wyraz szerokie. Za jego oś konstrukcyjną można jednak uznać wątki konsolidacji i stabilności. Projekt białoruskiej ideologii państwowej ma bowiem wyraźnie określony charakter wspólnotowy. Jako system konsolidujący, jednoczący „wszystkie warstwy ludności, określający ich aksjologiczną orientację, normy moralne, styl życia i aktywność społeczną”³⁰ ma on odgrywać rolę normatywu, wyznaczać obowiązujące zasady wartościowania, sankcjonować określony porządek. U podstaw ideologii państwowej znajduje się przekonanie, iż dla istnienia państwa, a co za tym idzie, także społeczeństwa i narodu, konieczne jest istnienie teoretycznie sformułowanej doktryny i haseł mających znaczenie ideologiczne oraz wykreowanie ideologicznych symboli. Mechanizm działania ideologii został przez prezydenta zamknięty w metaforze „układu immunologicznego”, który chroni żywy organizm („naród”) i uodparnia go na groźne infekcje³¹. Jej jednoczący,

²⁸ R. Radzik, *Białoruska wizja ideologii państwowej*, „Studia Białorutenistyczne”, t. 1, red. R. Radzik, M. Sajewicz, Lublin 2007, s. 109.

²⁹ П. Рудкоўскі, *Паўстаньне Беларусі...*, s. 52–54.

³⁰ Я.С. Яскевич, *Основы идеологии белорусского государства. Курс интенсивной подготовки*, Минск 2007, с. 3.

³¹ Доклад президента Лукашенко на семинаре руководящих работников...

integrujący wpływ na społeczeństwo jest stale powtarzającym się postulatem stojącym u podstaw konstruowania i rozpowszechniania tego projektu.

W retoryce publicznych przemówień przedstawiciele białoruskiej władzy ideologia występuje zazwyczaj jako nieodłączny warunek gwarantujący harmonię w stosunkach społecznych. W założeniu powinna być ona formułą ładu w informacyjnym chaosie współczesnego świata, synonimem patriotyzmu, czynnikiem gwarantującym umacnianie państwowości oraz kultury i tożsamości narodowej Białorusinów. W wykładzie prezydenta z marca 2003 roku nie zabrakło wytycznych odnośnie do polityki kulturalnej państwa. O wartości artystycznej białoruskiej kultury narodowej powinno, według niego, decydować jej zaangażowanie w uświadomienie obywatelom ich miejsca w świecie, przejawiające się w powstawaniu dzieł ugruntowujących „duchowe podstawy państwowości”³². W podręcznikach ideologii podkreśla się filozoficzny widnokrąg ideologii państwowej, która jawi się jako „integracyjny system idei jednoczących i dających odpowiedzi na pytania «kim jesteśmy?, skąd przychodzimy?, dokąd idziemy?»”³³.

Kult tego, co rodzime, oraz tradycjonalizm pozostają ważną częścią składową projektu ideologicznego. Przybierają one różne postacie. Po pierwsze, w podręcznikach ideologii można znaleźć pełny i szczegółowy wykład dziejów białoruskiej historii, kultury, myśli społecznej oraz filozofii pojmowanej jako „białoruska idea”. Po drugie, wiele miejsca poświęca się kwestii mentalności oraz jej specyficznym cechom i aksjologii. Po trzecie, w dyskursie patriotycznym pojawia się wątek słowiański w dwóch postaciach: pierwszy wariant to braterstwo narodów rosyjskiego i białoruskiego, drugi natomiast odwołuje się tylko do idei białoruskiej i jest zabarwiony mesjanizmem. Po czwarte, „gleba białoruska” bywa utożsamiana z bizantyńskim dziedzictwem kulturowym i prawosławiem. Jednak wątek „idei narodowej” pojawia się również w koncepcji pograniczności białoruskiej kultury, która, położona na rubieżach dwóch wielkich cywilizacji, łączy w sobie dziedzictwo tradycji Wschodu i Zachodu. Należy podkreślić, że polisemiczny dyskurs ideologii państwowej pozwala na współistnienie tak różnych wątków i idei w obrębie jednego pojęcia.

Konserwatywny dyskurs „powrotu do białoruskiej gleby” w ideologii państwowej najskrajniejszą postać zyskał we wspomnianym wykładzie prezydenta z marca 2003 roku. Pojawił się w nim silny akcent mesjanistyczny. Białoruś, z uwagi na jej wierność tradycyjnym słowiańskim wartościom kulturowym, została uznana za duchowe centrum cywilizacji wschodniosłowiańskiej. Według prezydenta, z tego właśnie względu jest jej pisana przywódcza rola:

Pozostaliśmy jedynym krajem otwarcie głoszącym wierność wobec naszych tradycyjnych cywilizacyjnych wartości. (...) Białoruś przez swój czas, los, sytuację wysunęła się na

³² Тамże.

³³ Е.М. Бабосов, *Основы идеологии современного государства*, Минск 2004, с. 5.

wielką pozycję duchowego lidera wschodniosłowiańskiej cywilizacji. (...) Odczuwanie tego przeznaczenia może wynieść nasz naród na zadziwiające wyżyny heroizmu³⁴.

Piotr Rudkouski na podstawie analizy porównawczej wypowiedzi ideologa eurazjanizmu Aleksandra Dugina oraz antyzachodniej retoryki prezydenta Białorusi stwierdza, iż białoruska ideologia „stanowi swego rodzaju kopię rosyjskiego nacjonal-bolszewizmu³⁵”.

4.

Badacze projektu białoruskiej ideologii państwowej podkreślają jej eklektyzm, wieloznaczność, ideową niespójność. Ryszard Radzik stwierdził, iż jest to raczej „szereg idei, interpretacji rzeczywistości społecznej”³⁶. Tym jednak, co można by uznać za „glebę” – a więc przestrzeń symboliczną, źródło tradycji, do którego najsilniej nawiązuje białoruski projekt ideologiczny – jest sowiecka epoka historii oraz ukształtowany przez nią system społeczny. Jest to trwały punkt odniesienia, również na poziomie metaideologii – białoruska ideologia odwołuje się bowiem wprost do systemu pracy ideologicznej z czasów sowieckich – „dobrze funkcjonującego, sprawdzonego”³⁷.

Druga wojna światowa – Wielka Wojna Ojczyźniana – i zwycięstwo nad faszyzmem wydają się swoistym centrum projektu ideologicznego w jego historycznych odniesieniach. Jest to wydarzenie intensywnie wykorzystywane do potrzeb propagandowych, chociaż nie wolno zapominać, iż bez względu na obecne akcenty ideologiczne wojna zapisała się nadzwyczaj silnie w pamięci zbiorowej narodu białoruskiego. Pozostaje ona trwałym elementem symboliki kolektywnej tego kraju. Jako doświadczenie wspólnotowe miała ważne i pozytywne znaczenie, które można metaforycznie określić jako poczucie „czystego i spokojnego sumienia”.

Warto w tym kontekście przytoczyć wypowiedź pisarza i dziennikarza, Hienadzia Buraukina:

Miliony ludzi przeżyły podobne doświadczenie i po 1945 roku zaczynaliśmy życie w radzieckiej Białorusi z poczuciem, że wojna nas przetestowała. Mieliśmy wrażenie, że zdaliśmy egzamin z przyzwoitości oraz poczucie zwycięstwa nad śmiertelnym wrogiem³⁸.

We współczesnych realiach kult wojny przyjął jednak wyraźne propagandowe zabarwienie: „Łukaszenkowska propaganda nie ma innego materiału

³⁴ Доклад президента Лукашенко на семинаре руководящих работников...

³⁵ P. Rudkouski, *Białoruska ideologia państwowa...*, s. 54.

³⁶ R. Radzik, dz.cyt., s. 117.

³⁷ Доклад президента Лукашенко на семинаре руководящих работников...

³⁸ M. Nocuń, A. Brzeziecki, *Ograbiony naród. Rozmowy z intelektualistami białoruskimi*, Wrocław 2007, s. 66.

oprócz wielkiego zwycięstwa”³⁹ – taką opinię wygłosił pisarz Walancin Taras, weteran, który podczas wojny w wieku 13 lat wstąpił do partyzantki.

Konieczność funkcjonowania dyskursu propagandowego ukierunkowującego sposób myślenia na temat drugiej wojny światowej niejednokrotnie podkreśla białoruski prezydent, również w tym miejscu sięgając do mesjanistycznego wątku propagandowego. Odpowiadając na pytanie rosyjskich dziennikarzy w sierpniu 2003 roku, uznał wojnę za ideologiczny fundament:

U podstaw naszej ideologii leży także Wielka Wojna Ojczyźniana i czyn bohaterski. To jeden z największych powodów do dumy naszego narodu, sowieckiego narodu, w tym także i białoruskiego – to, że ocaliliśmy cywilizację od zniszczenia. (...) To powinno być „wyryte” na zawsze w szkolnych podręcznikach, akademickich, w środkach masowego przekazu, powinniśmy poświęcać temu najwyższą uwagę⁴⁰.

Na licznych spotkaniach i posiedzeniach poświęconych wdrażaniu w życie zasad państwowej ideologii uczestnicy zawsze podkreślają, iż białoruski projekt ideologiczny nie polega na ślepym kopiowaniu i przenoszeniu dyrektyw z czasów sowieckich do współczesności. Głównym sygnałem wskazującym potrzebę modernizacji, oprócz oczywistych zmian ustrojowych i społeczno-politycznych po rozpadzie ZSRR, stał się problem istnienia swobodnej przestrzeni informacyjnej. Ideologiczny kurs ma być w założeniu „kompasem w bezbrzeżnym polu informacyjnym”, odgrywać swego rodzaju rolę punktu orientacyjnego w myśleniu i kształtowaniu postaw społecznych i indywidualnych⁴¹. Wydaje się, że ta pomocnicza, „nawigacyjna” rola ideologii wyznacza jednocześnie granicę otwartości białoruskiego społeczeństwa.

5.

Istnieje jeszcze jedna dziedzina, w której objawia się kulturowe znaczenie ideologii państwowej, a przede wszystkim – jej słabość. Jest to problematyka jej realnego, praktycznego wdrażania, która w zestawieniu z szumnymi deklaracjami propagandowymi jawi się jako pewien dysonans. Wychodzi bowiem tutaj na jaw podstawowa słabość tej konstrukcji – jej chwiejny, nieokreślony charakter, niejasność, która prowadzi do rozmywania się dyskursów, do prze-

³⁹ Там же, s. 61.

⁴⁰ *Пресс-конференция Президента Республики Беларусь Александра Лукашенко средствам массовой информации регионов России, 01.08.2003*, [w:] <http://www.president.gov.by/press13524.html#doc>. Rosyjski badacz „białoruskiego fenomenu”, Jurij Szewcow, ten wątek ocalenia cywilizacji przed zniszczeniem ujmuje w formule „eschatologicznego antynazizmu”. Zob. Ю. Шевцов, *Объединенная нация. Феномен Беларуси*, Москва 2005.

⁴¹ *Идеологическая вертикаль будет выстроена по наиболее оптимальной и эффективной работающей модели*, 10.02.2004, [w:] <http://www.president.gov.by/press14624.html#doc>.

kształcania się wielu haseł i wypowiedzi w fantomy na poziomie pierwszych prób wprowadzania ich w życie. Najpoważniejsze problemy, które nagromadziły się w sferze pracy ideologicznej w ciągu ostatnich kilku lat, podsumowuje szczegółowo i z ubolewaniem profesor Stanisław Kniaziew, rektor Akademii Zarządzania przy Prezydencie Republiki Białoruś, w artykule *Praca ideologiczna we współczesnych warunkach*.

Po pierwsze, stwierdza on, iż zarówno osoby zajmujące kierownicze stanowiska w organach władzy państwowej na różnych szczeblach, jak i bezpośrednio pracownicy struktur ideologicznych nie rozumieją w pełni specyfiki i wagi pracy ideologicznej, postrzegają ją jako formalność, rutynowy obowiązek. Po drugie, chociaż kadry ideologiczne mają odpowiednie kwalifikacje w zakresie organizacyjnym, metodycznym i technicznym, to słabo pojmują ideologiczny sens „prezydenckiego kursu”, nie potrafią poprowadzić dialogu z ludnością w sposób przystępny i przekonujący. Po trzecie, rektor Akademii Zarządzania wskazuje na zbytnią racjonalność tej pracy, skłonność do szablonu, brak zaangażowania emocjonalnego.

Kolejną słabością praktycznego wymiaru pracy ideologicznej jest brak dostatecznej komunikacji w tym zakresie między poszczególnymi szczeblami administracyjnymi – praktycznie nie występuje sprzężenie w obrębie wszystkich struktur społecznych i państwowych. Częstoć jasno wyznaczony przez prezydenta kierunek teoretycznych i praktycznych zadań w dziedzinie ideologii pozostaje na poziomie teorii, rozplywa się w potoku błahych spraw oraz w niezrozumieniu samej istoty pracy ideologicznej⁴². Nie zawsze udaje się więc uczynić ideologię integralnym elementem tego, co powinno się rozumieć przez pojęcie „państwa”, a do tego dąży wszakże białoruski projekt ideologiczny.

Ta konstatacja tłumaczy, dlaczego w ideologii państwa białoruskiego tak ważny jest metadyskurs. Wypowiedź ideologiczna na Białorusi często przybiera postać metaideologii – uzasadnia ona i umacnia swój własny byt, posługując się ideologemami konsolidacji i stabilności. W ten sposób próbuje kształtować w życiu społecznym własną obecność jako obowiązującego systemu wartości, który dąży do tego, by aktywnie sterować opinią publiczną. Kontekst ideologii państwowej, projektowanej i sankcjonowanej przez władze, w sposób oczywisty kwestionuje możliwość wszechstronności i pełni proponowanego przez nią obrazu rzeczywistości.

⁴² С. Князев, *Идеологическая работа в современных условиях*, „Юстиция Беларуси”, nr 6, 2005 lub: www.justbel.info/2005-6/art2.htm.